

УДК 159.955

**ГЕНЕЗА НАУКОВОГО МИСЛЕННЯ
В ІСТОРІЇ ЕПІСТЕМОЛОГІЇ: СТИЛЬ І МЕТОД****GENESIS OF SCIENTIFIC THINKING
IN THE HISTORY OF EPISTEMOLOGY:
STYLE AND METHOD****Гальченко М. С.,**кандидат філософських наук, директор,
Інститут обдарованої дитини Національної
академії педагогічних наук України
(Київ, Україна), e-mail: halchenko@yahoo.com,
ORCIDiD: <https://orcid.org/0000-0002-8151-530X>**Halchenko M. S.,**Candidate Philosophy Sciences, Director,
Institute of Gifted Child National Academy
of Educational Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine),
e-mail: halchenko@yahoo.com, ORCIDiD:
<https://orcid.org/0000-0002-8151-530X>

Аналізується процес становлення наукового мислення в контексті історії пізнання. Показано генезу наукового мислення від міфології, релігії до становлення наукової теорії як комплексу поглядів, ідей, уявлень, спрямованих на пояснення, інтерпретацію знань і пізнавальної діяльності. Теорія, зазначає автор, претендує на об'єктивну істинність, раціональність, легітимність того, що називається епістемологією. В контексті теоретичного осмислення наука набуває в історії все більшої визначеності і чіткості. Відбувається розмежування теоретичного і практичного знання, і в його контексті – наукових методів пізнання. Розробка наукою раціональних методів пізнання, вказується в статті, збагачує соціокультурний досвід людства. Одночасно ствердження раціонального методу пізнання є важливим етапом на шляху становлення наукового мислення. Його основу складає вчення картезіанства, згідно якого джерелом достовірних знань є діяльність розуму (інтелекту). Саме він виступає носієм певного роду здібностей до діяльності по виробництву знань. Фундаментом наукового мислення стало природниче знання, насамперед математичне, як зразок раціональності і повної достовірності. Наукова революція в епоху Нового часу стверджувала ідеали і норми використання математичних і теоретичних методів, які ставали умовою розвитку техніко-технологічного прогресу і суспільства загалом. Поширення природно-технічних знань, підсумовує автор, привело до включення їх в нові університетські програми, що зумовило розвиток наукового мислення як основу освіти.

Ключові слова: мислення, наука, метод, пізнання, освіта, знання, раціональний.

The article analyzes the process of formation of scientific thinking in the context of the history of cognition. The genesis of scientific thinking from mythology, religion to the formation of scientific theory as a complex of views, ideas, images, aimed at explanation, interpretation of knowledge and cognitive activity is shown. The theory, the author points out, claims to be objective truth, rationality, legitimacy of what is called epistemology. In the context of theoretical cognition, science acquires more and more certainty and clarity in history. There is a delineation of theoretical and practical knowledge, and in its context – the scientific methods of cognition. The development of rational methods of cognition, stated in the article, enriches the socio-cultural experience of mankind. At the same time, the assertion of a rational method of cognition is an important step in the way of the formation of scientific thinking. It is based on the teachings of Cartesianism, according to which the source of reliable knowledge is the activity of mind (intelligence). It is the mind that acts as the bearer of a certain kind of ability to produce knowledge. The basis of scientific thinking was natural science, primarily mathematical, as an example of rationality and complete reliability. The scientific revolution in the New Age era asserted the ideals and norms of the use of mathematical and theoretical methods, which became the condition for the development of technical and technological progress and society as a whole. The distribution of natural technical knowledge, summarizes the author, led to their inclusion in new university programs, which led to the development of scientific thinking as the basis of education.

Keywords: thinking, science, method, cognition, education, knowledge, rational.

Постановка проблеми. Мислення відіграє визначальну роль у розвитку пізнання, освіти

і навчання. Діяльність мислення має не менше значення, як і одержання знань, котрі воно істотно доповнює. Між мисленням і освітою як процесом становлення суб'єкта інтелектуальної діяльності існує взаємозв'язок, який передбачає перетворення «Я» в активний спосіб одержання доступу до істини в науковому пізнанні і навчанні. Виокремлення ролі науки в пізнанні і обґрунтуванні системи освіти актуалізує проблему наукового мислення в навчанні. Процес навчання буде максимально продуктивним, якщо він буде наповнений науковим змістом. В такій ситуації доцільно виявити основні аспекти становлення наукового мислення і його трансформацію в систему наукової освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема наукового мислення поставлена вже в працях філософів Нового часу і епохи Просвітництва – Р. Декарта, Б. Паскаля, Дж. Локка, І. Канта, Х. Вольфа. Концептуалізацію даної проблеми здійснили представники філософії науки – Т. Кун, І. Лакатос, К. Поппер, П. Фейєрабенд, С. Тулмін та ін. У вітчизняній філософії і науці проблему наукового мислення в контексті розвитку науки розглядають С. Довгий, В. Храмова, Л. Шашкова, І. Добронравова, в освіті – В. Кременя, В. Андрущенко та ін. Однак, незважаючи на масштабний аналіз, залишається ряд невіршених питань.

Постановка завдання. Враховуючи фактор впливу науки на розвиток суспільства загалом, актуального значення набуває дослідження процесу становлення наукового мислення в історії наукового пізнання, співвідношення раціональних та емпіричних методів досягнення достовірного знання.

Основна частина. Своім колосальним успіхом у всіх сферах життя сучасна цивілізація завдячує досягненням науки. Її розвиток обумовлений виникненням специфічно наукового мислення, яке дозволило відкрити нові горизонти пізнання і накопичити суму знань. Так, відкриття *М. Коперніком* геліоцентричної системи, вперше оприлюдненої у 1543 році, могло бути зроблене з позицій нового, нетрадиційного підходу до постановки проблеми та її вирішення. А саме – постановка дослідника в нову ситуацію – спостерігати не із Землі, як це робили попередні вчені, а із однієї з планет Сонячної системи. В результаті цього відкриття фізичні і математичні науки, починаючи з XVII століття, починають розвиватися «особливо інтенсивно, – говорить *Б. Рассел*, – і, стимулюючи технічні новації, забезпечують домінуючу позицію Заходу. Наукова традиція окрім матеріальних вигод сприяє розвитку незалежного мислення» [4, с. 263].

Вказана позиція, породжена ростом наукових знань, по суті сформована давньогрецькими філософами, які стверджували відмінний від міфології погляд на світ. Займатися наукою для грецьких мислителів – благородна справа. Хоча у поясненні сутності знань пропонувалися і поширювалися різні варіанти, збережені міфологічними джерелами, зазначимо, що міф як

давня форма оповіді і пояснення світу окреслював шлях від незнання до знання. У свідомості людей знання, на яких засновувалися міфи, не відокремлювалися від реальності, так само, як природні явища від життя людини. Міфологічна свідомість і мислення в контексті властивих для них образів, зв'язків і відношень, пояснення різноманітних явищ довкілля, які створювалися на цій основі, були природним закономірним етапом розвитку людини і суспільства. Саме в міфологічній, а згодом у релігійній свідомості знаходимо приклади гармонізації світосприйняття людини, в якому «закономірність світу зовнішнього підсилює гармонію світу внутрішнього, а система етичних норм, правил і ритуалів регулює взаємини людини з природою, забезпечує збереження природи і тим самим своє виживання, в тому числі і в умовах соціуму» [7, с. 13–14].

На першому етапі ранньоархаїчної міфології як етапу становлення знання поширеним було уявлення про культурного героя. У період створення письменності культурно-героїчна функція переноситься на «слово», «мову». Ідея «знання слова» підкріплюється ідеєю виникнення знання з діяльності при посередництві мови, і втілюється в міфологемі про походження світу шляхом дії Божественного Слова (Логосу). Поряд з цим здійснювався розвиток практичного (корисного) знання. Хоча воно не виробляє спеціальних когнітивних структур, проте його «супроводжують» мисленнєві засоби, «інтелектуалізація», рефлексивні типи знання. Разом з тим для практичного знання характерна недостатня рефлексивність, воно більше орієнтується на здоровий глузд. «Керуючись принципом доцільності, знання цього типу дає лише конкретні відповіді на поставлені питання і не несе в собі усвідомлення суб'єктивності цілепокладання та вибору засобів досягнення мети, подібно до того, як воно не розрізняє між суб'єктом і об'єктом» [7, с. 15], – зазначає Л. Шапкова.

Подальша диференціація та спеціалізація людської діяльності все більше стимулювала зростання знання. Воно стає особливим предметом діяльності, починають вивчатися її спеціалізовані умови (пізнання, мислення). Зокрема, формування і розвиток наукових знань Давньої Греції значною мірою залежали від діяльності тих, хто впливав на зміни саме методів мислення, способів переходу до предмету пізнання – софістів (софосів, мудреців). Вони почали розробляти нові форми достовірності знання як всезагального способу пояснення світу, привнесли у філософську думку логічне розчленування понять і методи доведення. Поступово в античній науці поряд з емпіричними і логічними правилами та нормами сформувався особливий тип знання – теорія. Вона дозволяє отримувати знання як наслідок з виведених теоретичним, логічним шляхом постулатів. В епістемології теорія – це «розвинена форма організації наукового знання, яке в ідеалі передбачає дедуктивний метод побудови і виведення – логічних наслідків, які одержуються

з необхідністю із системи аксіом або достовірних посилок» [3, с. 25]. Мова йде в широкому сенсі про теорію як комплекс поглядів, уявлень, ідей, спрямованих на пояснення, інтерпретацію знання і пізнавальної діяльності.

Дятого, щоб дійти до стародавнього, глибинного смислу поняття «теорія», М. Гайдеггер у статті «Наука і осмислення» здійснює етимологічно-герменевтичне дослідження. В ньому він прагне «оживити» смисли, які «замовчали», «забули», або, по меншій мірі, нагадати про них. Виявляється, що «теорія» в ранньому, від греків, але ніскільки не застарілому сенсі постає як «зберігаюча увагу до істини», «вглядання в лики», «образи», тобто є способом споглядання. Але сучасна (для М. Гайдеггера) теорія постає вже як розгляд дійсності, і, хоча в «теоретичності» робиться ставка на «чистоту» осягнення дійсності, «тим не менш сучасна наука як теорія в сенсі розгляду є рішуча обробка дійсності». І ця обробка полягає, насамперед, в тому, що «дійсне фіксується в своїй наявності» по способу предметного протистояння. Наука відповідна предметній протиставленості всього наявного тому, що вона зі свого боку в якості теорії власне і доводить дійсне до предметного протиставлення... Дійсність наперед постає як предметна множинність, готова для дослідницького встановлення» [6, с. 244–245].

Міркування М. Гайдеггера є важливими для розуміння наукової теорії загалом, а також для виявлення початкового смислу теорії наукового пізнання. В подальшому, коли сформувався «світ теоретизму», де суб'єкт, об'єкт, істина – граничні абстрактні поняття – слугують для означення предметної представленості дійсного світу в «науках про дух» (культури), і передбачають визначення ролі причинно-наслідкових зв'язків в цій сфері по аналогії з природознавством. «Теорія» заявляє претензію на об'єктивну істинність, раціональність, легітимність того, що називається «теорією пізнання», причому у відповідності з тим, як ці параметри трактуються в класичній «науці про природу». Досвід «наук про дух», а також феноменології, герменевтики, екзистенціалізму, філософії життя, як відповідний цим параметрам, залишається «за межами змісту традиційної теорії пізнання, яка орієнтована на наукове пізнання» [3, с. 27], – вважає Л. Мікешина.

В процесі подальшого розвитку відбувається розмежування теоретичного і практичного знання, і в його контексті – наукових методів пізнання. Греки, як відомо, ставили споглядання (теорію) вище практичної діяльності. В основі такого ставлення лежало суто філософське обґрунтування: споглядання залучає людину до вічного – сутності сакрального (трансцендентного) світу, а діяльність завжди «занурена» у світ мінливого, тлінного («світ ідей» і «світ тіней» Платона). Але з епохи Відродження, яка характеризується не лише розвитком мистецтва, але й розвитком практичної діяльності, котра породжує наукову творчість, засновану на спостереженнях, аналізі й досвіді, поділ науки на теоретичну і практичну

почав набирати організаційних форм. Матеріал із природничих наук починає займати все більше місця в навчальних програмах університетів. Філософія все більше орієнтується на вивчення філософії і стає натурфілософією. Поступово створюються різноманітні «варіанти класифікацій дисциплін» [7, с. 70]. Одночасно відбувається процес їх активного осмислення.

В контексті теоретичного осмислення наука набуває в історії все більшої визначеності і чіткості. В період античності концептуалізувалася математика, фізика, астрономія (космологія), географія, і, звичайно, філософія. Але науку виокремлює від філософії вже в той період раціональність. Орієнтоване на істину раціональне пізнання світу намагається подати світ таким, яким він є, воно спирається на ідею існування природи за власними законами. Розробка наукою раціональних способів пізнання збагачує соціокультурний досвід людства. Цінності науки, наукового пізнання і мислення наповнили раціональним змістом світоглядні засади всієї культури. Разом з тим раціональність як метод пізнання є цінністю культури лише в тому смислі, коли виступає засобом духовного самовдосконалення людини. Уже в античності домінувало переконання в тому, що розум і знання сприяють успішному досягненню індивідом справжніх моральних цінностей [7, с. 33]. Відома точка зору *Сократа*, згідно якої хто розумний, той добрий.

Ствердження раціонального методу пізнання в епоху Нового часу є одночасно важливим етапом на шляху становлення наукового мислення. Як нова методологічна орієнтація, раціональне мислення було результатом усвідомлення проблематичності і неповноти інтерпретації експериментальних даних, на які спирався емпіризм. В широким смислі емпіризм є вченням в теорії пізнання, згідно якому чуттєвий досвід постає єдиним джерелом знань, їх основою і критерієм істинності. Основоположник емпіризму англійський філософ і вчений *Ф. Бекон* проголошує науку могутньою перетворюючою силою. Він створює метод індукції і на його основі індуктивну логіку як інструмент обробки даних досвіду і перетворення їх в достовірне знання. В цьому випадку виникає необхідність осмислення змісту і генези даних принципів, що, в свою чергу, виводило філософську рефлексію на рівень наукової рефлексії, тобто рівень наукового мислення [2, с. 90].

Основу наукового мислення складає вчення раціоналізму, згідно якому джерелом достовірних знань є діяльність людського розуму (інтелекту). Саме він виступає носієм певного роду здібностей до діяльності по виробництву знань. Достовірні знання, згідно вчення раціоналізму, не можуть бути одержані тільки з досвіду і виведені із його узагальнень. Основоположник раціоналізму *Р. Декарт*, також як і *Ф. Бекон*, не обмежував свої філософсько-методологічні дослідження рамками суто внутрішньо наукового контексту. Він обґрунтовує необхідність створення науки, яка могла б бути корисною в сфері практичної

діяльності. Ідеал такої науки (як і філософії) – єдина система знання і мислення, основу якої складають найбільш загальні положення (першоначала). В системі філософського знання вони викладені в метафізиці, в науковому знанні – це основні постулати і правила логіки та математики. Вони являють собою так звані «вроджені ідеї», властиві свідомості суб'єкта, який пізнає первісно і незалежно від змісту дослідницької роботи. А також «найбільш загальні поняття і принципи, які корелюють зі специфікою конкретної предметної області» [2, с. 94].

Їх генезу *Р. Декарт* пов'язує з якістю та очевидністю, необхідними при висуненні ідей. Цей процес мислитель розглядає в єдиному контексті свого уявлення про правила наукового методу. «Перше – ніколи не приймати за істинне нічого, що я не визнавав би таким з очевидністю, тобто ретельно уникаючи поспішності і вклучати в свої суждення тільки те, що уявляється моему розуму настільки ясно і чітко, що ніяким чином не може дати приводу до сумніву. Друге – ділити кожен із проблем, що розглядаються мною, на стільки частин, скільки буде потрібно, щоб краще їх вирішити. Третє – розташовувати свої думки в певному порядку, починаючи з предметів найпростіших, які легко сприймаються, і сходити, мало-помалу, як по щаблям, до пізнання найбільш складних, допускаючи існування порядку навіть серед тих, які в природному ході речей не передують один одному. Й останнє – робити повсюдно перелік настільки повний і всеоб'ємний, щоб бути впевненим – нічого не пропущено» [1, с. 260]. Тобто потрібно враховувати всі аспекти пізнання.

Загальна схема пізнавального процесу явним чином ґрунтувалася на уявленні про нього як руху від істинних загальних начал до знання часткового характеру за правилами дедуктивного виведення (методу дедукції). Все, що було охоплено такого роду дедукцією, кваліфікувалося в якості наукового знання, істинність якого гарантувалася якістю посилок (начал) і дотриманням правил дедуктивного виведення. Фактично це було обґрунтування наукового мислення, яке стало основою раціоналізму і гносеологічного оптимізму вчених Нового часу в ситуації зростаючої «інтелектуальної напруги», що стимулювала усвідомлення необхідності думати по-новому. Фундаментом наукового мислення стало математичне знання, як зразок раціональності і повної достовірності. Його принципова «неусувність із сфери справжнього наукового знання, забезпечує останньому належний рівень достовірності, більш високий, чим дані емпіричного досвіду» [2, с. 95], – зазначає *В. Лукашевич*. В цьому контексті наукове мислення Нового часу характеризується достатньо чітким усвідомленням науки як специфічного соціокультурного явища, здатного радикальним чином покращити життя людини, зробити його більш безпечним і комфортним. Одночасно розвиток наукового мислення активізує процес наукової діяльності.

Необхідно враховувати, що «Королівське наукове товариство» стало частиною наукової спільноти нового типу, об'єднаної загальним пошуком стратегій продуктивного наукового мислення. Це дозволило розповсюджувати ідеї і колективно вирішувати задачі на принципах відкритої конкуренції. Королівське товариство стало центром наукової мережі, яка постійно розросталася. В цей період між «метафізиками» з континенту і «емпіриками» з британських островів відбувалися жорсткі дискусії як результат непорозуміння і незгоди між позиціями. Більш ймовірним було те, що саме прибічники емпіричного напрямку з його ідеалом «досвідного знання» досягнуть «прогресу в техніці, без якого не було б Промислової революції» [5, с. 116]. А без неї суспільства нового типу, яке називають суспільством споживання.

Динаміка соціально-економічного життя стала катализатором розвитку науки. До середини XVII століття наукові знання стали розповсюджуватися так само швидко, як століттям раніше протестантське вчення. Завдяки друкарському станку і все більш надійній пошті склалася мережа передачі інформації і знань, потрібних для вчених. Безумовно, існував також інтелектуальний опір, закономірний при зміні парадигм, причому частково цей опір йшов зсередини наукової спільноти. Так, *I. Ньютон* займався алхімією, оскільки не так-то легко було сумістити нову науку з християнською доктриною, від якої були готові відмовитися не так багато вчених. Проте, інтелектуально-наукова революція здійснила більш сильний вплив на соціально-економічні основи суспільства, чим релігійна, яка їй передувала. Склалися основні правила досліджень, в тому числі стосовно публікацій результатів і пріоритету. І, що важливо, правителі Європи того періоду «підтримували розвиток науки, ігноруючи думку церкви з цього приводу» [5, с. 112]. В цьому сутність епохи Просвітництва, яка стала продовженням наукової революції. Просвітництво сповнене пафосу сили розуму, звільнення людини і боротьби з різними забобонами і пережитками.

Дана інтелектуально-культурна ситуація обумовила те, що в XVI–XVII століттях в науці починає формуватися новий стиль мислення, який затверджував ідеали і норми експерименту, а також широке використання математичних і теоретичних методів. Це вимагало не тільки переосмислення пізнавальних традицій, що склалися, а й побудови нових концептуальних моделей природи й світу в цілому. Одночасно відбувалося формування нових експериментальних орієнтирів і одночасно стверджувалися нові методологічні засади науки. Експериментування мало довести раціональний зв'язок між причиною і наслідком. В цій ситуації експеримент почав розглядатися як практичне конструювання об'єкта, в якому суб'єкт завжди активний. Передумовою експериментального пізнання стало створення необхідних засад точного вимірювання, тобто наукових приладів та інструментів. Експериментальне пізнання

вимагало використання приладів, створення яких підвищувало рівень технічного розвитку суспільства. Впровадження технічних засобів у сферу наукового пізнання надало не лише нового характеру науці, але й прискорило ствердження нової методології пізнання. Поширення природничо-технічних знань привело до включення їх в нові університетські програми, оскільки зростали потреби в підготовці спеціалістів у галузі техніки та її розвитку. Іншими словами, економічне піднесення, розвиток торгівлі, зростання «попиту» на наукове розв'язання практичних завдань зумовили необхідність підготовки спеціалістів природничо-технічного профілю. Внаслідок цього були, поряд з університетами, створені навчальні заклади особливого характеру, в яких викладалися математика, астрономія, фізика, суднобудівна справа, тощо [7, с. 189]. Тобто навчальні заклади профільного характеру.

Отже, наукове знання як умова формування наукового мислення, ставало необхідною умовою розвитку техніко-технологічного прогресу і суспільства в цілому. В результаті наукові знання все більше і більше стають предметом вивчення. Разом з тим структура науки формувалася таким чином, щоб в її межах наука діяльність хоча б нормативно відповідала вимогам суспільного та морального прогресу, потребам освіти. Процес інституалізації науки, який розпочався у XVII столітті, передбачав входження наукових закладів до системи політичних інститутів. Це надавало науці політичну протекцію, а вченим – суспільне визнання і соціальний престиж. Про це свідчить, зокрема, свідчення *Вольтера*, який був присутній у 1727 році на похоронах *I. Ньютона* в Лондоні. Після повернення до Франції філософ записав: «Я бачив, як математика – лише тому, що він був великий в своєму покликанні, – ховали як короля, котрий був милостивий до своїх підданих» [5, с. 116]. Наука і держава на Заході, таким чином, ставали партнерами. Це означало, що політика, якщо вона орієнтована на продуктивний результат, тепер повинна бути науково обґрунтованою і раціонально осмисленою.

Безумовно, універсальне значення науки засноване на методологічно визначеному способі мислення як критерію її доцільності і значущості. Разом з тим наука є діяльність, яка виступає в двох іпостасях – соціальної (соціологічної) і когнітивної. Перша фіксує рольові функції, які співпадають зі стандартними зобов'язаннями, повноваженнями, покликанням суб'єктів в рамках науки як академічної системи і соціального інституту. Друга відображає творчі процедури, які дозволяють розширювати, поглиблювати знання. В своїй єдності і взаємозв'язку вказані іпостасі демонструють особливість наукового мислення як результату дослідницької діяльності.

Висновки. Аналіз процесу становлення науки показує, що разом з нею формується нове розуміння оточуючого світу і наукове мислення. На його основі здійснюється не лише розвиток власне науки, але й суспільства, його інститутів та людини.

Разом з тим розвиток науки немислимий без її вивчення, тобто включення її в освітній процес. Результат продуктивної діяльності наукового мислення є «прорив» до нової наукової парадигми, постаючи «некумулятивним стрибком», науковою революцією, яка визначає творчий спосіб сприйняття і осмислення реальності. Тим самим формується новий стиль наукового мислення, яке передбачає органічну єдність неперервного і перервного, кумулятивного накопичення і якісних стрибків в сфері наукового знання. Цей стиль наукового мислення відкрив проблематику наукових революцій в самодостатніх пластах знання. Ці прориви породжують нові парадигми, які відкривають небачені раніше можливості наукового пошуку. В такій ситуації відбувається розвиток наукового мислення, яке набуває нових форм і способів.

Список використаних джерел

1. Декарт, Р., 1989. 'Рассуждение о методе', *Собр. соч. в 2-х т.*, Т.1, М.: *Мысль*, с.250–298.
2. Лукашевич, ВК., 2006. 'Философия и методология науки: учеб. пособие', Минск: *Соврем. шк.*, 320 с.
3. Микешина, ЛА., 2009. 'Философия познания. Проблемы эпистемологии гуманитарного знания', М.: «Канон+» *РООИ «Реабилитация»*, 560 с.
4. Рассел, Б., 1998. 'Мудрость Запада: Историческое исследование западной философии в связи с общественными и политическими обстоятельствами', М.: *Республика*, 479 с.
5. Фергюсон, Н., 2014. 'Цивилизация: чем Запад отличается от остального мира', М.: *АСТ: CORPUS*, 544 с.
6. Хайдеггер, М., 1993. 'Наука и осмысление', *Время и бытие. Статьи и выступления*, М.: *Республика*, с.238–252.
7. Шашкова, ЛО., 2008. 'Диалог науки и религии в культурно-историческом контексте: Монография', К.: *Грамота*, 328 с.

References

1. Dekart, R., 1989. 'Rassuzhdenie o metode (Discourse on the method)', *Sobr. soch. v 2-h t.*, T.1, M.: *Mysl'*, s.250–298.
2. Lukashevich, VK., 2006. 'Filosofija i metodologija nauki: ucheb. posobie (Philosophy and methodology of science: studies allowance)', Minsk: *Sovrem. shk.*, 320 s.
3. Mikeshina, LA., 2009. 'Filosofija poznanija. Problemy jepistemologii gumanitarnogo znanija (Philosophy of knowledge. Problems of epistemology of humanitarian knowledge)', M.: «Kanon+» *ROOI «Reabilitacija»*, 560 s.
4. Rassel, B., 1998. 'Mudrost' Zapada: Istoricheskoe issledovanie zapadnoj filosofii v svjazi s obshhestvennymi i politicheskimi obstojatel'stvami (The Wisdom of the West: A Historical Study of Western Philosophy Due to Social and Political Circumstances)', M.: *Respublika*, 479 s.
5. Fergjuson, N., 2014. 'Civilizacija: chem Zapad otlichaetsja ot ostal'nogo mira (Civilization: how the West is different from the rest of the world)', M.: *AST: CORPUS*, 544 s.
6. Hajdegger, M., 1993. 'Nauka i osmyslenie (Science and comprehension)', *Vremja i bytie. Stat'i i vystuplenija*, M.: *Respublika*, s.238–252.
7. Shashkova, LO., 2008. 'Dialog nauky i religii (Dialogue of Science and Religion in the Cultural-Historical Context: Monograph)' v kul'turno-istorychnomu konteksti: Monografija', K.: *Gramota*, 328 s.

* * *